

Debreczeni Attila

TUDÓS HAZAFIAK
ÉS
ÉRZÉKENY EMBEREK

Integráció és elkülönülés
a XVIII. század végének magyar irodalmában

UNIVERSITAS KIADÓ
BUDAPEST, 2009

TARTALOM

ELŐSZÓ	13
ELSŐ RÉSZ	
NÉZŐPONTOK ÉS FOGALMAK	15
A.	
NÉZŐPONTOK ÉS TÁVLATOK	17
I. A must, a szőlő, a bor és a bennszülött	19
1. Földi János a must forrásáról	19
2. Földi János, a bennszülött	19
II. Korszak és nemzedék	25
1. Korszaktudat	25
a) Uralkodókra épülő fejlődéstörténetek.	25
b) Írókra épülő fejlődéstörténetek	27
2. II. József uralkodásának évtizede	29
a) II. József	29
b) Szabadkőművesség	31
c) Jozefinizmus	32
3. A magyar irodalom józsefi korszaka	35
a) Nyilvánosságképződés.	35
b) Perspektívák	38
4. A józsefi korszak nemzedékei	39
a) Az aktív nemzedékek	39
b) Központképző társaságok	42
c) Diákkör mint az eszmélkedés tere	44
d) Az aktív nemzedékek pályatorése	47
III. Közönségképzet és olvasásmód	49
1. A változás állapota és keletkezése	49
a) A korszak és a nemzedék nézőpontjai	49
b) Olvasástörténeti megközelítés	51
c) Az olvasó képzelet és az olvasás módja.	52
2. Ideologikus, teoretikus és implikált olvasók	55
a) A tudós hazafi mint ideologikus olvasóképzet	55
b) A tudós hazafi és az implikált olvasók	58
c) A tudós hazafi és a teoretikus olvasóképzetek	59

3. Az érzékeny olvasó érzékenységei	61
a) Rozália, Fanni, Liza	61
b) Az érzékeny olvasó(k).	63
4. A tudós hazafi(ak) tudóssága és hazafisága	65
a) Tempefői, az érzékeny tudós hazafi	65
b) Tudós hazafiság és beszédmódok	67
c) Tudás és hazafiság.	69
B.	
FOGALMAK ÉS KONTEXTUSOK.	73
IV. Nemzet és identitás	75
1. A nemzet-eszme széttartó diskurzusai	75
a) Történeti-irodalomtörténeti diskurzus	75
b) Nemzet-tipológiák	77
c) Szociológiai diskurzus	78
d) Fenomenológiai (jellegű) diskurzusok	81
e) Posztmodern diskurzusok	82
2. Politikai communitas-eszme és identitásképzés	84
a) Szójelentés-változatok és communitas-eszmék	84
b) Identitásképzés: az „üres hely”.	86
c) Hazafiság, beszédmód, fejlődésképzet	89
d) Etnokulturális identitás: eszköz vagy önelv.	92
3. Predomináns kulturális identitás: civilizáció vagy nemzet.	95
a) Identitások és dominancia	95
b) Univerzalizmus és multikulturális tapasztalat.	96
c) Egység és közvetlenség	98
V. Érzékenység és identitás	101
1. Fogalom- és jelentéstörténeti kérdések	101
a) Szentimentalizmus vagy érzékenység	101
b) A magyar 'érzékenység' szó jelentésváltozatai.	104
c) Diskurzusok és értelmezési hagyományok	106
d) Irodalmi hős és identitásképz(őd)és.	109
2. Civilizálódás és oppozíció	111
a) Beszédmód és reprezentáció	111
b) Józan ész és ízlés	113
c) Egység és közvetlenség	115
3. Elvilágiasodás és erkölcs: önérdék és szimpátia.	117
a) Erkölcsfilozófia	117
b) Vallás	118
c) Az emberkép pozíciói	121

4. Elvilágiasodás és erkölcs: autonómia	123
a) Antinómima és autonómia	123
b) Autonómia és végesség	125
c) Az érzékenység ontológiai fordulata	127
VI. Érzékenység és literatúra	131
1. A fogalmak értelmezéstörténetéről	131
a) Litterae és literatúra	131
b) Esztétika és autonómia	133
2. A tudásfogalmak elmozdulásai	135
a) Utile és dulce	135
b) Képzés- és egységeszmény	137
c) Aesthetica és tökéletesség	139
d) Tudásfogalmak és érzékenység	141
3. Fenség: hatáskeltés és gyönyörködtetés	143
a) Longinosz	143
b) Burke	145
c) Blair	149
4. Fenség és Grácia: tökéletesség, képzés, egység.	151
a) Winckelmann	151
b) Wieland	155
c) Kant és Schiller	157
VII. Egység és közvetlenség.	161
1. Elidegenedés és civilizációkritika	161
a) A természeti állapot.	161
b) Egységképzet: opposzió és hanyatlás	163
c) Az ember megosztottsága.	166
2. Naiv és szentimentális	167
a) Naiv és szentimentális mint történeti opposzió.	167
b) Naiv és szentimentális mint tipológiai rendszer.	168
c) Naiv azaz érzékeny literatúra	170
MÁSODIK RÉSZ	
PROGRAMOK ÉS VITÁK	173
A.	
TUDOMÁNYOK, LITERATÚRA, NEMZETI KARAKTER	
(Mindenes Gyűjtemény)	175
VIII. A Mindenes Gyűjtemény szétosztódott programja	177
1. A Mindenes Gyűjtemény két feléve	177
a) „Folyóirat-boom”	177
b) Tematika és műfaj.	178

2.	A program alaprétege és a tudásfogalom	179
a)	Tudományok és praktikum	179
b)	Közönség	182
c)	Utile et dulce.	185
3.	A program ideologikus rétege és a beszédmodok	188
a)	Intézményesülés és pártolás.	188
b)	Oktatás és hivatalosság	190
c)	Beszédmodok és fogalmak	192
IX. Tudós hazafiság, magyar nyelvűség, res publica litteraria		197
1.	A tudós hazafiság beszédmódjának megképződése	197
a)	Régi gondolatelmék új funkcióban	197
b)	Az ideologikus érvelésmód áttörése	199
c)	A nyilvánosság identifikációs energiája	201
2.	A magyar nyelvű műveltség pártolása	202
a)	A külföld mint ellenfél és viszonyítási pont.	202
b)	Kard és/vagy penna	205
3.	A magyar nyelvűség és 1790	209
a)	A latin mint ellenfél és viszonyítási pont.	209
b)	Az oktatás és művelődés nyelve.	211
c)	A hivatalosság nyelve	212
d)	A magyar nyelvűség és a communitas-eszme kettős természete.	214
X. Republikanizmus, natio, etnikulturális identitás		217
1.	Politikai communitas-eszmék	217
a)	Polgári társaság és ország	217
b)	A 'natio' hagyományos fogalmai	220
2.	A rendi natio identitásváltozatai és a republikanizmus érvelésmódjai	223
a)	Az ősi alkotmányra hivatkozás érvelésmódja.	223
b)	A dinasztikus heroizmus érvelésmódja	225
c)	A korcsosulás érvelésmódja	227
3.	Identitásképzés	229
a)	Az etnikulturális identitás transzformációja: ország és nyelv	229
b)	A dinasztikus identitás transzformációjának kísérlete: a törvényhozó és az állam	232
c)	A rendi identitás transzformációja: a regnum átértelmezése	234
4.	Etnokulturális identitás és nemzeti karakter.	237
a)	Racionalista nyelvszemlélet és civilizatorikus értékrend	237
b)	Szokás és ízlés	239

B.

TUDOMÁNYOK ÉS POÉZIS

(Magyar Museum)	241
XI. A Magyar Museum első száma	243
1. Nyelv, műveltség és fejedelmi pártolás	243
a) Az <i>Előbeszéd</i> és a <i>Bé-vezetés</i> logikai szerkezete.	243
b) Hiány és bővítmény	245
2. Nyelv, műveltség és tökéletesség	247
a) Ellentmondásos viszony az előző nemzedékhez	247
b) Oppozíciós viszony a kortársakhoz	249
3. Egy új irodalomfogalom felé	250
a) Fogalomhasználat	250
b) Az első szám anyaga és a lap címe	253
XII. Mintakövetés és nyelvtisztaság.	257
1. Versújítási viták keresztüzében	257
a) Rájnis kontra Museum	257
b) A versújítási viták elhárítása	260
c) Támadás a leoninisták ellen	262
d) Önreflexív védekezés	264
2. A „vívó piatzra bátran ki-szállani”	266
a) Reakció a kritikára.	266
b) Kritika és ízlés.	267
c) Kritika és nyilvánosság	269
3. A „furtsaság” és a „vétek”	272
a) A Milton-vita	272
b) Eposzi minták és megfelelési törekvések	275
c) Fordítás kontra imitáció	277
4. A nyelv természete és állapota	279
a) A nyelvszemléleti háttér.	279
b) A nyelvtisztaság követelménye.	281
c) A mintakövetés célja	284
XIII. Mintakövetés és érzékenység	287
1. „Bacchánok” és „Proselyták”	287
a) Bacchánok.	287
b) Proselyták.	288
2. Amit a mutatóványok mutatni hivatottak.	291
a) Egyszerűség és csinoság.	291
b) Inverzió és szokatlanság	294
c) Tömörség és homály	295
d) Rövidség és hathatóság	298

3. Érzékeny, fenséges, naiv	301
a) Érzékeny költő, érzékeny olvasó	301
b) Érzékeny (vagy gyöngéd) és felséges	303
c) Műfaj és hangnem	305
4. Érzékenység és aethetica	307
a) Érzékenyítő erő és hasznosság	307
b) Tudomány és (ízlés)kritika	310
c) Jóízlés vagy szépérzék	312
d) Hatás és/vagy tökéletesség	315
e) 'Aesthetici' avagy 'érzékeny'	318
XIV. Nyelvtisztaság és hagyomány	321
1. Vita a Gyöngyösi-vershagyományról	321
a) Új Zrínyi-olvasás	321
b) Ráday és Kónyi Zrínyije	323
c) Zrínyi és Gyöngyösi	326
2. Az előző nemzedékhez való viszony	329
a) Batsányi	329
b) Kazinczy	332
3. Poézis, Nyelv és felekezetiesség	334
a) Hagymányszemlélet és kulturális beállítódás	334
b) Nyelvtisztaság és aesthezis	336
c) Nyelvi normaképzés és grammatika	338
4. A fordítás-vita újabb fordulói	341
a) Versmérték és szoros fordítás	341
b) A poézis külső alkotása és belső természete	343
c) Versmérték és nyelvtisztaság	345
d) A nyelv természete és pallérozása	346
e) A Debreceni Grammatika hozzászólása	348
XV. Haza és Poézis	351
1. Az induló Museum mérlege	351
a) A Museum mandátuma	351
b) A Museum körüli viták tétjei	353
2. A Magyar Museum új útja	354
a) A második kötet szerkesztése	354
b) Társaságszervezés és vállalkozás	356
c) A <i>Tudósítás</i> programja	358
3. A bárd- és látnokköltő szerepe	361
a) Ossziáni szerepminta	361
b) Bárd és látnok	362
c) Panteonizáció	364

C.

JÓZAN GONDOLKODÁS ÉS IGAZABB ÍZLÉS

(Orpheus)	369
XVI. Az Orpheus és a Heliconi Virágok	371
1. Az Orpheus kettős célkitűzése	371
a) A <i>Bé-vezetés</i>	371
b) A szerkesztés	373
2. A Heliconi Virágok küldetése	375
a) Az Orpheus és a Heliconi Virágok közötti munkamegosztás	375
b) Az ízlés-fogalom kettőssége	377
3. Szabadkőműves szerepminta	380
a) Névhasználat és címadás	380
b) Pap és költő, pap és katona	382
c) Megvilágosodás és kiválasztottság	384
d) A széttartó programelemek súlypontja	386
XVII. Józan gondolkodás és autonómia	389
1. Vita a naturalistákkal	389
a) Világosodás és hitvédelem	389
b) „Superstitio” és „irreligio” között	391
c) Kantiánus tájékozódás	393
d) Hatások összetorlódása	395
2. Vita a lélek mibenlétéről és halhatatlanságáról	396
a) A vita központjai	396
b) A lélek mint szubsztancia és gondolkodás	397
c) Halhatatlanság és erkölcs	399
3. A viták tétjei	401
a) Természet és világrend	401
b) Ismeretelméleti kétely	403
c) Vitapozíciók	405
XVIII. Igazabb ízlés és szimpátia	407
1. Elvilágiasodás és szerelemfelfogás	407
a) A Bácsmegey környéki vita a románról	407
b) Ártalmas könyvek	410
c) Kegyes érzelmesség	412
d) Szerelem-apológia és szerelemfilozófia	414
2. Ízlés és életminta	416
a) Vita Dugonics <i>Etelkájáról</i>	416
b) Idegen szavak és a csiszoltság	419
3. Érzékeny ember	423
a) Egy másik érzékeny olvasó	423
b) Az érzékeny ember változatai	425

D.

SZELÍD TUDOMÁNYOK

(Uránia)	429
XIX. Az Uránia programíráisai	431
1. A <i>Bé-vezetés</i>	431
a) Pozíció és gondolatmenet	431
b) Szelíd tudományok	433
c) Nemzeti karakter	436
d) Eredeti munkák és ízlés	439
e) Társalkodónék	441
2. A <i>Bé-vezetés</i> és a tágabb bevezetés	443
a) Az ajánlás és a Schedius-cikk	443
b) A cím	446
3. A <i>Bé-vezetés</i> , a többi programírás és a szerkesztés	449
a) A Jelentések	449
b) A Jelentések tartalmi tervezete és a szerkesztés	451
c) A <i>Bé-vezetés</i> programja és a szerkesztés	453
d) <i>A' nemzet' tsinosodása</i>	454
XX. <i>A' nemzet' tsinosodása</i> mint vitairat	457
1. Akadályok	457
a) Az „igaz Literátor” nézőpontja	457
b) Józan értelem és szép ízlés	459
c) Klíma és karakter, hely és életmód	461
d) Mezei élet	464
2. Tudományok és poézis	466
a) Szelíd tudományok és grációk	466
b) Nyájas popularitás és poézis	468
c) Szelíd tudományok és poézis	470
d) Meg nem kérődött gondolkodás és megvesztegetett ízlés	474
3. Nyelv és eredetiség	476
a) Nyelv	476
b) Eredetiség	479
c) Öngondolkodás	482
d) Csinosodás és nemzet	484
e) „még mint egy Mentemben”	486
Összegzés helyett: a fogalmi viszonyok	489
FORRÁSOK	493
SZAKIRODALOM	501
NÉVMUTATÓ	521